

ПАРАДОКСИТЕ В ПОВЕДЕНИЕТО НА СЪВРЕМЕННИЯ ЧИТАТЕЛ

Примери от България

доц. д-р Милена Цветкова

СУ „Св. Климент Охридски“, Факултет по журналистика и масова комуникация,
катедра „Печат и книгоиздаване“

Резюме:

Тезата на доклада е, че промените в поведението на съвременният читател, поне в българското му проявление, могат да се обяснят с верига от 11 парадокси. Научното допускане, че наблюдаваните явления обективно погледнато не са парадокси, а закономерни характеристики на променящо се с технологичната конюнктура читателско поведение, но дисфункциите в социологическата картина на четенето ги правят необясними и логично парадоксални. Просто четенето за кратко време е еволюирало до степен да бъде трудно обозримо и неуловимо чрез конвенционалните за ХХ век научни инструменти. Предложението е да се предефинира и операционализира антропоморфното (и човекоцентричното) четене, екологичното читателското поведение, ориентирано към технологичното бъдеще. За тази цел са формулирани осем идеи и решения.

Библиографски данни:

Die Paradoxien im heutigen Leseverhalten an Beispielen aus Bulgarien [Парадоксите в поведението на съвременния читател. Примери от България]: Vortrag beim Seminar "Lesen in der Epoche der Neuen Medien", Goethe-Institut Bulgarien 2.-3. Dezember 2010 [Доклад на българо-немски семинар "Четенето в епохата на новите медии". София, Гьоте институт, 2-3 декември 2010 г.]. В рамките на Сравнителен българо-немски проект „Читателски практики и читателски компетентности в дигиталната и медийна епоха“. Организации: Гьоте институт (София) и Академична лига за Югоизточна Европа (Southeast European League, София). 2010.

Научна област: Социология на книгата и четенето

Професионално направление: Обществени комуникации и информационни науки

Ключови думи: четене, читателска култура, социология на четенето, психология на четенето, промени в практиките на четенето

Keywords: reading, reading culture, sociology of reading, psychology of reading, changes in practices of reading

Провокацията на настоящото изложение е напрегнатата гранична зона на профетически дебати върху миналото и бъдещето на културната практика „четене” през второто десетилетие на XXI век. Хипотезата е, че сме свидетели на междинен, преходен период в една закономерна цивилизационна спирала, във фаза на обръщане към позната ситуация на нормализиране: преди 20 и 40 години „четенето” изобщо не беше обект на дебати и приближава времето, когато отново „четенето” няма да е болна тема.

Но има един въпрос, който непрекъснато поддържа изследователското ми напрежение. И той е: *възможно ли е с различни от социометричните методи да се огледа „читателската биография” на отделните глаждани, да се провери детайлно и персонално нивото на читателската култура на населението на една държава?* Ръководи ме теоретичното основание, че процесът „четене” е строго индивидуална, немасова, непублична и асоциална културна практика¹ и че нейната качествена картина трудно ще се прояви чрез среднестатистически показатели. Ръководи ме и предупреждението на френския социолог на книгата и четенето Робер Ескарпи, че „социалните аспекти на потреблението все още не са четене”². Ако не се признава субективността, неизмеримостта и невидимостта на читателското поведение, означава, че толерираме евентуалните дисфункции в социологическата картина на четенето.

Със съзнанието за утопичността на идеята за детайлната проверка на читателската култура на българите, преди четири години реших да експериментирам и да провеждам ежегодно и непрекъснато проучване с участието на студентите от Факултета по журналистика и масова комуникация на СУ. Темата, която формулирах, е „**Чете ли моята микрогрупа**”. Тя се изследва и към настоящия момент посредством специално разработен писмен въпросник. Целта на проучването е да обхване в своеобразна, непрекъснато попълваща се, клетъчна

¹ **Четенето е асоциална дейност**, защото се извършва в самота и уединение, реализира се невидимо (в черепната кутия) и поради това е неконтролируемо и невидимо за социологическия поглед. За задълбоченото четене, като при всяко интелектуално действие, е характерно „**спиране на поведението**”, забавяне, отлагане на реакциите (теза на социолога Джордж Хърбърт Мийд в монографията му „Разум, аз & общество: От позицията на един социален бихевиорист”, Плевен: ЕА, 1997, с. 361). Задълбоченото пълноценно четене е процес на самообщуване, извършващо се в „**социална изолация**”, при което се ограничава количественото участие на субекта в социалния живот и се „забавя темпа на усвояване на социалните факти” (теза на културолога Иван Стефанов в монографията му „Между сериозното и развлекателното изкуство”, София: Партиздат, 1988, с. 44). Усамотеното четене представлява **загуба на социално време** и на интелектуална енергия на обществото, следователно е **социално неефективно** (това е твърдение на социолога Стефан Каменов в монографията му „Книгата и четенето”, София: Наука и изкуство, 1988, с. 7).

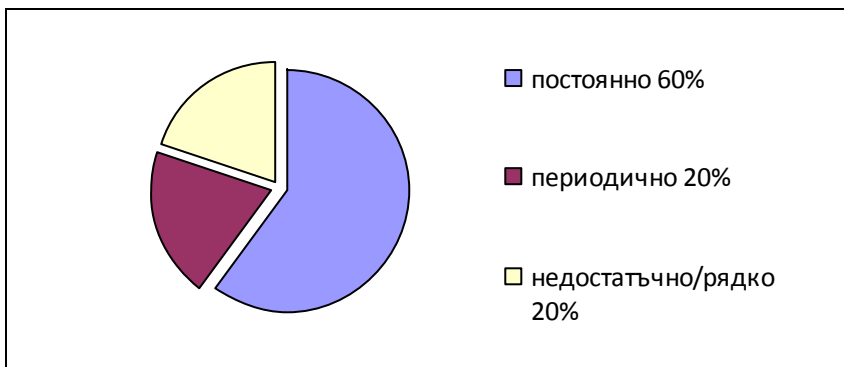
² Стефанов, Иван. Между сериозното и развлекателното изкуство. София, Партиздат, 1988, с. 44.

структура максимално много българи, влизащи в състава на микрогрупите на отделните анкетьори³.

Настоящата ми теза е, че промените в поведението на съвременният читател, поне в българското му проявление, могат да се обяснят с *верига от парадокси*. Аргументите за тази теза се съдържат не само в резултатите от проучването „Чете ли моята микрогрупа”, а и в системните ми допитвания⁴ и наблюдения на читателската конюнктура у нас и по света. Ясна формулировка към момента придобиха **11 парадокса**.

1) Безспорен парадокс е ненастъпващото „пенсиониране” на книгата – въпреки машинално повтаряните и несекващи терзания, че интересът към четенето се срива, не съществува „нечетене”. Финалната рекапитулация на тригодишното проучване „Чете ли моята микрогрупа” дава точно такива оптимистични резултати – отчитат се над 90% четящи млади българи.

Въпрос. Колко често четете?

Повечето анкетирани (60%) се самоопределят като постоянно четящи (независимо какво) и нито един не казва, че не чете.

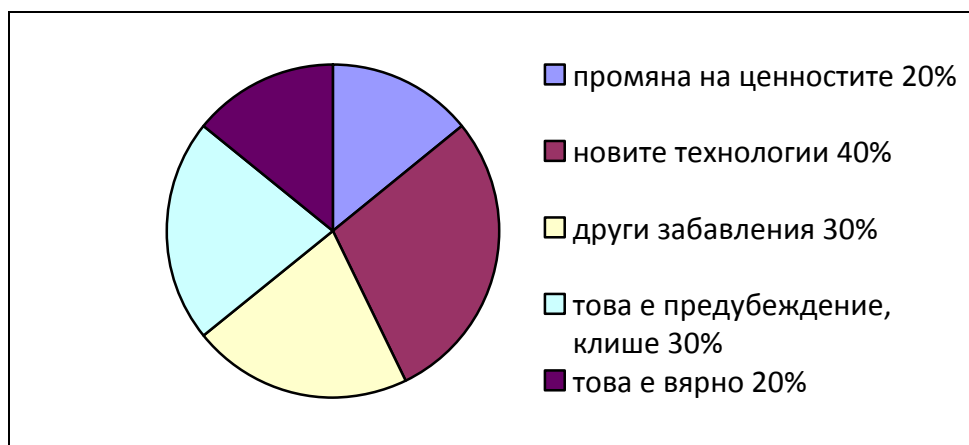
³ Методична рамка: Период на проучването 2008-2010 г. (непрекъснато в продължение на 3 години). Обект – микросоциалните групи на студентите, обучаващите се в дисциплината „Теория на четенето” във Факултета по журналистика и масова комуникация на СУ (голяма част от тях работят в издателства и в книжарници, т.е. в сферата на книгата), пълнолетни граждани, преобладаващо 18-35 годишни млади хора, т.е. връстници на интернет, на електронната книга и посттоталитаризма. Методичен инструмент – еднотипен писмен въпросник (анкета) от смесен тип, с отворени и затворени въпроси. Цел – посредством качествени показатели да предостави емпирична информация едновременно за понятийната (абстрактната) и за символната (иконичната) читателска култура на българите. Степен на достоверност на резултатите – паралелно с въпросника, анкетиращият използва и непосредствено (директно и индиректно) наблюдение над респонденти, които познава лично, т.е. наблюдаващият има фонови, априорни знания за тях и лъжата, подвеждането и заблудата с неверни отговори е минимизирана. Брой на субектите на микрогрупите – 72. Общ брой респонденти – 1080.

⁴ Допълнителните еднократни анкетни проучвания са: „Отношение към книгата”, „Отношение към четенето” (Отказът от четене), „Читатели в колаборация”, „Готовност за ново четене на SMS формати”, „Отношение към комикса”, „Отношение към 3D книгите” и трикратното анкетиране с въпрос „Защо да мразя книгата” (2008-2010 г.), реализирано по метода на „негативното” допитване.

Четенето, което уж изчезвало, дефакто се оказва най-мощно упражняваната от младите и активните хора културна практика – четенето, което не смеят да назоват „четене“, защото по стандарти „не се брой“, рутинното, резултатното, „мъжкият“ тип четене. Компютърът възкреси четенето⁵. Интернет запали революция в четенето. Без четене пред компютъра си загубен. Дигиталната революция може да доведе до „златна ера в четенето“, стига да успеем навреме да *реабилитираме* *натуралния смисъл на думата „четене“*⁶. На пред-гутенберговото и пост-гутенберговото четене, включително.

2) Парадоксът на асиметрията между обществено мнение и лично мнение. Той се съдържа в отговорите на въпроса „*Каква е причината в публичното пространство да се твърди, че младият човек не чете?*” – преобладаващо е негодуванието и несъгласието с тази теза.

Въпрос. Каква е причината в общественото пространство да се твърди, че младия човек не чете? (повече от един отговор)

Почти 1/3 от обектите смятат, че твърдението, че младия човек не чете, е предубеждение, неоправдано клише, а 1/5 са съгласни с твърдението.

⁵ Още през 2002 г. списание „Наука“ публикува обяснението ми как именно става това (виж: Цветкова, Милена. Как компютърът реабилитира културата на четенето // Наука, 2002, № 3, с. 48-53).

⁶ На психологично ниво четенето е умствена дейност, при която типографските символи, уловени чрез индивидуалния перцептивен апарат, оформят духовен смисъл (съгласно близката формулировка на Юлия Кръстева). Четенето, на второ място, трябва да се приема в неговата комплексна проява – като невидим, индивидуален интересубективен процес, при който се насладват обозначеният минал опит на пишещия и активираният рецептивен – социален и психичен опит на всеки конкретен читател.

Тук съм склонна да призная, че по отношение на тревожността сякаш сме се поддали на някаква автосугестия. С рефрени като "края на книгата", "срива на четенето" и "смъртта на читателя" нагнетяваме психическото си пространство с ентропичност и безпомощност. А страховете понижават прага ни на чувствителност, причиняват рационална слепота за позитивните сигнали на оздравяването на обществото. Признавам, на второ място, че сами създадохме "книжен негативизъм" у младите и така изпаднахме в ретроградна позиция. Някои ангажирани в сферата на книгата вероятно се чувстват по-добре в лукса на отчаянието, но това на практика е луксът на поредния конфликт между поколенията. Нашето вайкане за съдбата на книгата е в режим на "окопна война" срещу поколението, което чете не непременно хартиена книга и не непременно книгите от "канона".

3) Парадоксът на „скок” във времето. Само за последните 10 години работим с 2 принципно различни медийни поколения. 2001 г. беше годината, която стана гранична за еволюцията на мрежовото общество. Точна тогава настъпи отделянето на поколението Web 1.0 от Web 2.0. Със сбогуването с поколението на пасивните потребители на интернет срещнах очи в очи в аудиторията първите от активното младо поколение пишещи, публикуващи, споделящи информация в мрежата. Промените сред студентите от поколение Web 2.0, дори само в рамките на 2 учебни седмици, ставаше осезаема. Тоест, именно животът в новата парадигма на четенето и писането в интернет среда, в паралелната виртуална действителност, сгъсти, компресира по ненаблюдаван досега начин историческото време за изменения в поведението на обучаващите се млади хора⁷. Днес по-ясно мога да отчета три основни трансформации, предизвикани от **парадокса „скок във времето”**. Първата сериозна промяна е социално-психологична. Стават все по-недискретни и недипломатични, губят толерантност и съобразителност. Втората промяна е психологична или по-скоро в сферата на познанието. Губят лесно и бързо концентрация, трудно управляват вниманието си, стават все по-нетърпеливи, невпечатляващи се и неразбиращи многословието. Търсят динамиката, интересното, атрактивното, илюстрираното, игровото. И третата промяна сред студентите съм

⁷ Впрочем, науката вече регистрира причината за този парадокс – съвременници сме на радикално нов цивилизационен цикъл, при който бъдещето нахлува все по-бързо в настоящето. Тази смяна, според изчисленията на руския проф. Константин Колин (Колин, К. 1999. Човек и бъдеще: динамически извик // Alma mater. Москва, 1999, №10, с. 6), е стартирала още през 70-те години на XX в. и ще приключи към 2070 година. За целите на проведеното изчисление е изведен и днешният коефициент на динамичност на промените, равен на 0,75 при 0,01 за началото на XX в. С други думи, ако през втората половина на XX в. промените в света настъпваха през 2-3 години, днес те са ежедневни, а в бъдеще ще бъдат ежечасни.

убедена, че се случи отново под въздействие на революцията в комуникациите. А тя е симптом на новата „асиметрична цивилизация”. Наблюдавам типичните за нея ситуации на неравна, нееднаква информираност между двама или повече играчи, където победител е "правилно информираният", който знае повече, по-добре от другите и то най-важната за момента информация. Парадоксалната асиметрия наблюдаваме, примерно, при арт-критик, който не знае нищо за визуалните възприятия; при интелектуалец, който се е вкопчил само в историята и тъне в невежество за последните научни и технически постижения. Или при преподавател, който по актуални въпроси на специалността си е по-неинформиран от своите студенти. Ето го логичният ефект от сблъсъка между живот на гребена на инфо вълната и живот по инерция и в самодоволство от някаква априорна начетеност. Тази трета промяна в живота на студентите адмирам напълно.

4) Парадокс – висок читателски рейтинг гонят не силно развитите държави, а онези с висока неграмотност. Този парадокс ни беше поднесен още през 2005 г., когато маркетинговата агенция NOP World съобщи резултатите от световно проучване върху "читателския рейтинг" на 30 страни⁸. Най-четящата страна в света се оказа Индия - страната с най-висок дял в световната неграмотност (34 %) ⁹. С най-нисък читателски рейтинг бяха белязани САЩ (23 място), Великобритания (26 място) и Япония (29 място). Въпросът е как най-развитите народи попаднаха в дъното на класацията по отделяно време за четене? Отговорът е от полето на ценностните системи. Хората от "четящата тройка" - Индия, Китай и Тайланд са политически мотивирани да казват, че четат, тъй като там сега е пикът на огромотелните интервенции. Един индиец, мечтаещ да влезе в колеж, на въпроса колко време отделя за четене моментално ще отговори с максимума. Просто защото и колежът, и четенето са социално престижни и отразяват високата му самооценка. Точно обратното е валидно за Запада и за модерните държави. Тук с грамотност никого няма да впечатлиш. Едва ли човекът в развития свят ще си придава важност с времето, което е употребил в рутинно четене на технически текстове, на справочници, учебници и изследвания. Трудно ще калкулира като специално отделяно време това, което получава чрез печатните медии, което

⁸ NOP World Culture Score (TM) Index Examines Global Media Habits... Uncovers Who's Tuning In, Logging On and Hitting the Books. June 15, 2005, New York <<http://www.nopworld.com/about.asp?go=europe>> . Вж и Indians "world's biggest readers" // BBC News, 27.06.2005, 13:52:37 GMT. <http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/south_asia/4626857.stm>

⁹ International Literacy Day 2005 // UNESCO Institute for Statistics: Fact Sheet, № 6, September 2005. <<http://www.uis.unesco.org>>

поглъща целодневно и мълчаливо. Западният гражданин дори не брои четенето от монитора, уеб-сърфирането, за които все още се твърди, че не са четене. Подсъзнателно модерният човек изхвърля всичко изброено като "текстови шум", а по въпроса за четенето отсява само времето, което целево е откъснал за четене на "престижни жанрове", за наложените му от традицията или от класациите с бестселъри четива. С други думи, спадът в рейтинга на традиционно четящите нации съвсем не е повод за тревога. Включително и за България. Колкото по-"нормална" държава ставаме, колкото по-икономизирани граждани ставаме, толкова по-рутинно и **инструментално** гледаме на книгите и четенето. Ако статистиката отчита ниски показатели в купуването на печатни книги, това може да опечали издателите, печатарите и търговците, но от психологична гледна точка не е песимистично (все пак четене и купуване са неравностойни дейности). Ние "употребяваме" книгите, а не ги дешифрираме. Търсим съдържание, а не жанрове. Може и да не сме старите манияци по художествена литература, но пък бележим ръст в целевото четене, в четенето по необходимост, в четенето за кариера, в четенето за превъзходство. Ако съм последовател на практиките за превъзходство в икономиката на знанието, ако съм „читател във възход”, моето четене ще бъде строго специализирано, хигиенизирано и дисциплинирано само спрямо моята кариера. (Любопитен и показателен факт тук е преименуването на световноизвестната руска „Школа за рационално четене” в „Школа за президенти”).

5) Парадокс – натурализиране на читателското поведение, отрезвяване за ценността „книга”, помъдряване на четящия българин за бъдещето на книгата, устои на природосъобразно четене – от здравословен скептицизъм, от неподатливост на еуфория, от типичната за южните народи леност и консерватизъм. Напр. на въпрос за „Бъдещето на книгата” отговорът на младежите е конюнктурен с демонстриране на запознатост със световните прогнози и настроения, но когато се зададе въпрос „Каква искате да бъде *личната* ви авторска книга или На какъв носител искате да бъде вашата авторска книга, за да се чете след 100 или 1000 години?”, изразяват предпочитание към каменен или титанов медианосител, неподвластен на природните стихии.

6) Парадокс – недоверчивост към „машинките” и напредък „по рачешки” (израз на Умберто Еко). Българинът носи в себе си един и същ текст и на флаш, и на хартия! Придобива го за по-сигурно и в добрия стар формат (аналогично е отношението му и към

парите – от недоверие към виртуалните пари, носи банкноти и в брой). А от страни изглежда по онзи познат стереотип на бедуина с мобифон в едната и копие в другата ръка. Според хладнокръвния наблюдател това може да означава *криза на адаптацията*. Но съществува и друга гледна точка, която обяснява ситуацията с българина именно като парадокс. Тя принадлежи на Октавио Пас, нобеловият лауреат за литература на 1990 г., и японският философ Такеси Умехара, които в зората на интернет бяха сигурни, че постмодерността трябва да ни отведе към древността¹⁰. Много скоро, според тях, ще участваме в парадоксално преоткриване на древните културни практики. Друг автор, който споделя тезата за „социалния ривърс“ е Майкъл Дертузо, професор в MIT и един от идеолозите на информационната ера, участвал в глобалния проект за дигиталната инфраструктура WWW. В книгата си „Как светът на информацията ще промени живота ни“, издадена през 1997 г., той прогнозира, че един от уникалните феномени на XXI в. ще бъде завръщането на „древните хора“ по механизмите на трайбълизацията и компенсациите. Парадоксалността на предвидената тенденция се дължи на *свежите сили на „пещерата“*¹¹. И макар българинът да не е древен пещерен човек, а четенето от хартиена страница да не е толкова древна практика, колкото носенето на копие, трябва да отчитаме здравословността на подобно недоверие към „машинката“. Хартията е доказателство за реалност. Хартията е гарант за устойчивост. А застояването пред екранираната текстова страница бързо поражда усещане за празнота, сухота и безтегловност. Смесицата от неестествени контакти с хладен метал, пластмаса и стъкло създава особена тревожност, усещане за депримираност, за невидимост на източника на зловредния ефект. Липсата на физически уют става крещяща, а нуждата от аромати, мекота, топлина и влажност – все по-упорита. Стерилният интериор на дигиталния текст, трябва да признаем, внушава съмнения за стерилност и на мисълта.

7) Парадокс – у нас съществува неподготвеност за тотална дигитализация, нито за аудио книги, нито за е-книги, нито за мултиплатформени формати, нито за 3D книги. Къде е парадоксът? В предимството на бавните през бързите, напълно несъответстващо на теорията на Алвин Тофлър за бързината като ключов критерий за растеж. От една страна, консервативните нации не са сред аятоласите на поголовната цифровизация, поддържат

¹⁰ Вж В края на века: Големите умове на нашето време за света и за неговото бъдеще. София, 1998.

¹¹ Дертузо, Майкъл. Какво ще бъде? Как светът на информацията ще промени живота ни. София: ЖАР, 2001, с. 396-406, 409.

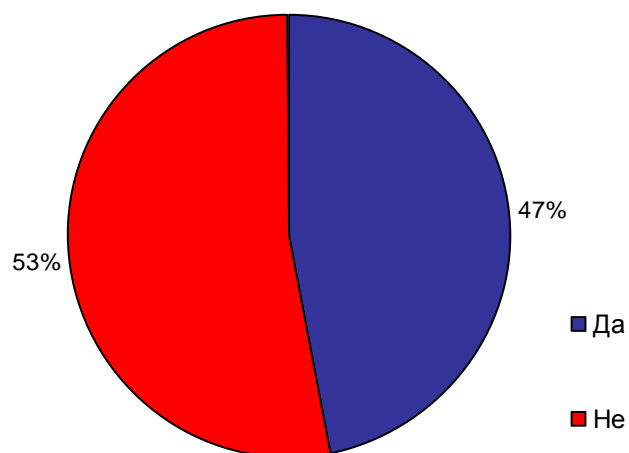
идеята, че „цифровизацията” на всичко не е безупречна. От друга страна, България може и да изостава в предлагането, усвояването и потреблението на електронни книги, но това си има и позитиви. Вместо „изоставаща”, можем да се оправдаем, че сме „изчакваща” държава, като така искаме да се предпазим от грешките на напредналите и да „яхнем” техните постижения. В изчакването има и хитрост, и интелигентност. Помним как в началото на май 2000 г. проф. Джефри Сакс публично призна парадоксалността при българите: “Няма друго място в света, където да е събрана толкова много интелигентност, при толкова ниски доходи”.

8) Парадокс – в явна икономическа криза, плюс политически болнава и враждебна към революционните промени среда, у нас съществува хранителна среда за **синдрома „мога, но няма да чета”** или от „вирусна библиофобия”, поради 6 причини:

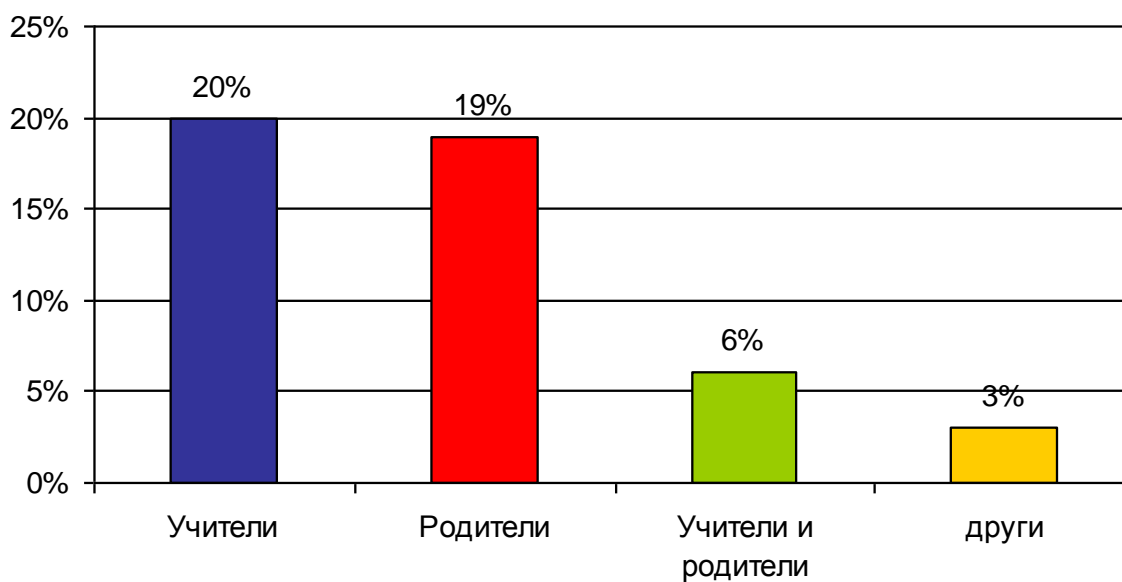
⇒ неправилен подход при формирането на детето-читател изразяващ се в принуда – в анкетно допитване, посветено на страха от четене и библиофобията, беше зададен въпроса „Някога някой карал ли ви е да четете книги насила? Кой?”¹². 53% от анкетираните са отговорили, че не са били принуждавани от никого да четат на сила, а 47% са отговорили положително. От тези 47%, които са дали отговор „да”, на въпроса „Кой ви е насилвал да четете?”, става ясно, че позициите на учители и родители са почти изравнени, съответно 20% от учителите и 19% от родителите са оказвали натиск и са карали анкетираните да четат насила. Останалите 6% отново включват учители и родители, като в случая им е оказван двоен натиск, докато 3% в графа други са отговорили – баба и бивш приятел/ка. Изводът, че на почти половината от анкетираните им е оказван натиск по отношение на четенето и са ги карали да четат книги насила, не може да не е притеснителен. Не е ясно дали този натиск е оказал негативно влияние върху тях по-късно като читатели или е бил приет като необходимо зло по-пътя към подобряване на читателските им умения. Но е факт, че го помнят до днес, в зряла възраст.

Въпрос. Някога някой карал ли ви е да четете книги насила?

¹² Проучване на тема „Отношение към четенето (Страхът от четене)”, проведено в периода 01.06.2010 – 01.10.2010 г. Общо 70 анкетиранни граждани.

Въпрос. Кой ви е карал да четете книги насила?

⇒ товарът от свръхочаквания към младите на разлома между две ери (печатната и дигиталната) – от тях възрастните искат да бъдат едновременно и гутенбергов, и постгутенбергов читател;

⇒ товарът от системно внушаван и вредоносен респект към старата печатна книга още от най-ранна възраст – травма, описана от Стивън Кинг в „Мъртва зона“;

⇒ анулиране на уважението към печатната книга от обсипване с профанно и безчувствено изработени издателски продукти¹³;

⇒ фрустрираност от съпротивата на местния издателски бизнес да предостави продукти за четене на адекватно на световното технологично ниво – ефектът често е и отказ от четене на книги на родния език поради по-лесно достъпните търсени англо и другоезични произведения;

⇒ отказът от книгите е и икономически подстрекаван (от бедност и липса на време заради трудова ангажираност).

9) Парадокс на синкретичното и дори еkleктичното читателско поведение – задоволително умение за класическо училищно четене плюс виртуозни онлайн комуникативни (рецептивно-читателски) техники, а слаба спойка и липсваща сърцевина от читателска зрелост (култура на умно, проучвателско, професионално, творческо, висше четене) – ненаученост, некомпетентност по отношение на „трудното“ четене! За това дори не са нужни специални проучвания, това си проличава автоматично в практиката им на писане.

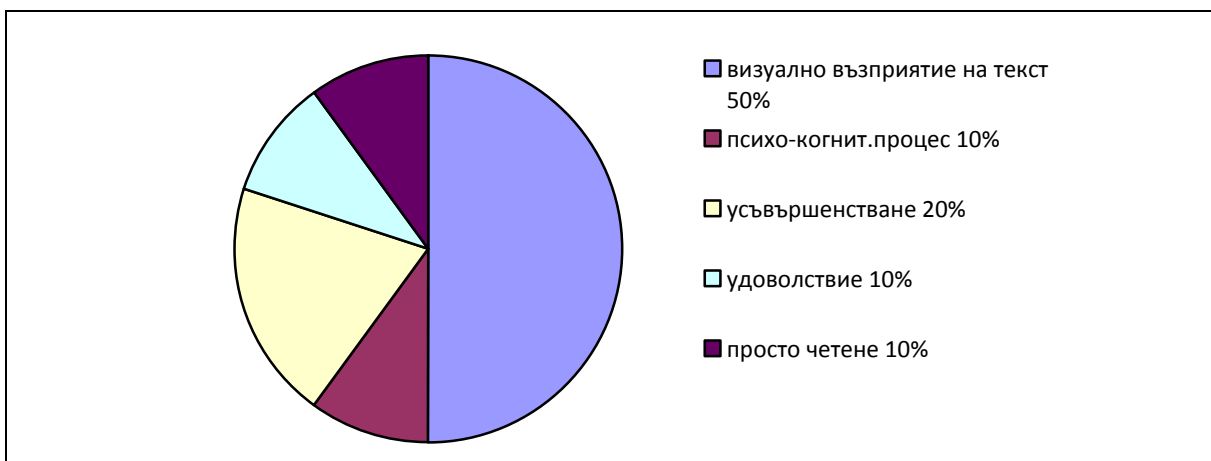
10) Парадоксална метаморфоза в алогичен ред – култура на конвенционалното четене, а субкултура на високотехнологичното четене. Субкултура, защото е все още не е регламентирано като образователен стандарт и следователно училищно некоректно, неприето, negliжирано или по-скоро неосмислено от образователните санкциониращи институции. Формира се едва ли не като партизански устрем по свободата, като съпротива и бунт срещу гутенберговия фундаментализъм. (Именно субкултурно се държа българоезичната интернет общност по повод прекратяването на дейността на електронния сайт Chitanka.info от служителите на ГДБОП). По субкултурни правила и отношението към новите технологии е обект на самообучение. Информираността за тях не се предава по класическия канал от старото към младото поколение, а отново по субкултурен начин – младите огромяват родителите си как да боравят с мобилен телефон и компютър.

11) И най-странният парадокс – установявам фатални девиации в представите и понятията за „четене“ и „книга“:

¹³ Виж: Цветкова, Милена. Комфортната книга и щастливият читател – занемарените обстоятелства // Книгата и “безкнижната” цивилизация: Сб. доклади от Трета нац. науч. конференция с междунар. участие и кръгла маса “Евроинтеграцията в пространството на книгата”, София, Нац. дворец на културата, 1 ноем. 2005. София: За буквите – О писменехъ, 2006, с. 546-559. Цветкова, Милена. Нещастният читател не прощава: Българската книга е дискомфортна и се прави в нехигиенична среда // ЛитерНет: Ел. списание, 23.04.2007, № 4 (89). Available from: <http://liternet.bg/publish3/mtzvetkova/neshtastniat.htm>.

⇒ от отговорите на въпроса как ще дефинирате думата „четене” („Дайте определение на глагола „чета”). Мнозинството отговори са клишета от типа четенето е „възприемане”, „Следя буквите”, „Хващаш книга, ратваряш я и започваш да усвояваш съдържанието”, „Четенето си е четене”. Но интересното е, че точно този въпрос дразни в най-голяма степен респондентите, ситуация равна на бойкот, което е видно от отговорите „Не помня”, „Трябва ли да знам дефиниции?”, „Я да се машаш!”.

Въпрос. Дайте определение на глагола „чета” (повече от един отговор)

Половината членове на микрогрупите определят четенето като визуално възприятие на писмен текст. Едва 10% разбират четенето като по-сложен психологичен процес, а други 10% отказват да дадат точно определение.

Не непременно позитивен е фактът, че анкетираните асоциират четенето изключително с книга и предимно с художествена литература или с учебници.

Въпрос. Определете кое от изреденото е четене?

	да	не	не знам
„Немили-недраги”	100 %	-	
вицове	60 %	40 %	
етикети	40 %	40 %	20 %
билдборд	10 %	70 %	20 %
надписи в тоалетна	70 %	30 %	
фотоалбум	1%	90 %	9 %

Събраните резултати в изложената таблица показват, че всички анкетирани смятат за „четене“ четенето на художествена литература; голям процент – четенето на надписи в тоалетната, а само 1% приемат и фотоалбума като обект за четене.

⇒ типично за българската ситуация е подмяната на думата „**книга**” с „**литература**”. А „литература” не е равно на „книга” (достатъчно е да направим справка с латинските езици). Всяка речникова дефиниция ще ни каже, че „литература” е само един от видовете изкуства, художествено произведение, изящна словесност. Респективно и четенето погрешно се свързва само с литература. За тази подмяна, смятам, че е виновна социалистическата ни биография, а и по-продължителното руско влияние. Българският терминологичен апарат е формиран в традиционно литературоцентрична парадигма. В повечето постсоциалистически страни образованието е и си остава литературоцентрично. А литературоцентричното образование е типично за всяко тревожно и болно общество, както и за всички страни с диктатура. Има една история на испанския писател Хуан Гойтисоло, която онагледява това. В съветски времена прекарал известно време в Средна Азия с известен режисьор-документалист, за да снимат филм. Водач им бил местен руснак, който в почивките четял „Нежна е нощта” на Скот Фицджералд. А в същото време режисьорът разлиствал порнокомикси. Писателят се подразнил и го смъмрил: „Засрами се! Виж, простия човек чете роман, а ти си разтворил порно”. Режисьорът отвърнал: „Всеки чете каквото иска. Но знаеш ли защо той чете роман? Защото няма порнокомикси”.

⇒ от отговорите на въпроса за представата за „**книга**” проличава как у нас за книгата се мисли стереотипно и ортодоксално – тясно Гутенбергово. Парадоксалното е, че дори в академичните лекции и публикации се оперира с остарялото определение за “книга”, разпространено от ЮНЕСКО преди 46 години и то изключително за статистически цели: “Книгата е непериодично издание, с обем не по-малък от 49 страници, без да се смятат кориците, отпечатано по какъвто и да е механичен начин, публикувано в дадена страна и достъпно за публиката”. Парадоксално е, че и завземащата пазарите и библиотеките електронна книга се отхвърля като „книга”, понеже не е от хартия. Логично и образът, който изплува в съзнанието на мнозинството при споменаването на думата „книга”, е прототипният – кодексов блок с корици, чиито страници са направени от хартия, шумят като хартия, когато се разлистват, и миришат на мастило и хартия, когато се подушат. Само крачка ме дели от

алюзията, която мога да направя с определението за „книга” на онзи маниак по обясненията от „Приключенията на добрия войник Швейк” полковник Фридрих Краус: „Книгата, господа, представлява от себе си множество различно нарязани листове хартия с различен формат, които са напечатани и събрани на едно, свързани и стуткадени...”

От разкритите парадокси в поведението на съвременния читател стигам до заключението, че *нито четенето е редуцираща се културна практика, нито читателите са все по-некачествени*. Просто четенето за кратко време е еволюирало до степен да бъде трудно обозримо и неуловимо чрез конвенционалните за ХХ век научни инструменти. И личното ми мнение е, че никакви акции по насърчаване на четенето не са нужни. Никакви кризисни планове за спасяване на четенето не бива да обременяват данъкоплатците.

Необходимо е предефиниране и операционализиране на **антропоморфното (и човекоцентричното) четене**, на екологично читателското поведение, ориентирано към технологичното бъдеще.

Идеи и решения:

I. Трябва да се ангажира родителската институция и да се редуцира пасивността ѝ спрямо формирането на първична читателска култура. Не би трябвало знанията за културната практика „четене” да са предмет едва и единствено на началната степен на образование. Твърдя това, водена от две обстоятелства. Първо, кога и как се полагат основите на читателя? Читателят се формира още в майчината утроба. Факт е, че човешкият ембрион получава информация от външния свят още докато е в утробата. В периода 4-ти – 9-ти месец на бременността жената вече трябва да е и педагог на своя бъдещ читател. Докато е в корема на майката бебето е в пълна готовност да усвоява четен на глас текст. Естествено, не става дума за възприемане на смисъл, още повече – за разбиране. Но още неродено, то придобива навик за рецепция на особения ритъм на написаните изречения. За това е нужно бъдещата майка да чете на глас. Дори не е задължително това да са детски книжки, а да чете на глас всичко онова, което чете за себе си. За да се докаже това, би могло да се направи проучване на съотношението между обичащите и необичащите четене децата, съответно между четящите и нечетящите на глас по време на бременността си техни майки (доказват го

множество разкази на бременни студентки, които са учили за изпити на глас и чиито бебета в последствие усвоявали четенето като естествен физиологичен процес). Второто обстоятелство – апробиран факт е, че учениците ще осъзнаят значимостта на дейността четене, само ако членовете на семейството в ежедневни битови ситуации провокират децата по-често да четат с неучебна цел – за ориентирание в обстановката; четене на надписи на сгради, номера и крайни спирки на автобуси от градски транспорт; ориентирание в поликлиниката по табелите на вратите и откриване на кабинета на личния им лекар – по името, фамилията и специалността му. В тези случаи децата ще прилагат бързо и ориентировъчно четене; ще упражняват уменията си за четене; ще осъзнаят значимостта на уменията за четене за справяне в ежедневни ситуации¹⁴.

II. Дали не трябва да се пре моделира педагогическата методика? Този въпрос поставя мащабно проучване върху формирация се читател от I-IV клас в дисертационен труд по педагогика, на който бях научен консултант и който беше успешно защитен в СУ „Св. Климент Охридски” преди две години¹⁵. В него се обосновава и нуждата от *обща медийна грамотност и култура на нелитературно четене* още в началното образование¹⁶. Ето изводите, които доведоха до това предложение:

⇒ Съвременните ученици от I-IV клас се запознават приоритетно с художествени текстове, у тях се формира литературна компетентност за четене и разбиране на художествен текст, но не са формирани уменията за информационно поведение. Те не могат самостоятелно да се ориентират и ползват библиотечните документи, не умеят да описват фактологично ползван информационен източник и завършват IV клас без стабилно формирани компетенции за самостоятелната работа с нехудожествен (информационен, справочен, журналистически) текст поради отсъствието им в Държавните образователни изисквания.

⇒ Съществуват неоползотворени възможности за формиране у 7-11 годишните ученици на информационна компетентност за прилагане на важните стратегии на нелитературно четене при търсене, намиране, ползване и оценяване на информационни

¹⁴ Георгиева, Анна Савова. Читателски профил на учениците от I-IV клас: Дисертационен труд. СНС по педагогика при ВАК; СУ „Св. Климент Охридски”, Факултет по начална и предучилищна педагогика. 2007, с. 212.

¹⁵ Пак там.

¹⁶ Все пак официалното понятие „медийна грамотност” (Media Literacy) гласи: способност да се познават и използват всички медии (книги, списания, интернет, радио и телевизия и пр.). В чл. 37 от Директивата за аудио-визуалните медийни услуги на Европейския съюз (2007/65/ЕО) понятието „медийна грамотност“ е дефинирано в аналогичен комплексен мащаб като „уменията, знанията и разбирането, които позволяват на потребителите да използват медиите ефективно и безопасно“.

източници и за осъзнаване на позитивите от дейността четене в свободното време, по лична инициатива.

III. Трябва да се разчупи матрицата на „литературоцентризма“. Необходимо е акцентирание върху нелитературното четене в образователната система – четенето не бива да се отъждествява само с контакта с литература, дори не само с контакта с писано слово. Да не отнемеме правото на четене и на безбуквените или частично буквените книги, т.нар. иконици, аудио или визуални книги (вкл. комикс и манга). **Книгата първо е медия, едва след това е полиграфичен продукт и библиотечен том и само понякога е литературно произведение.** Би било прекрасно всяка книга да съдържа „литература“. Но не е така. И в момента българската образователна система демонстрира своето фетишистко отношение към художествената литература и мълчаливо дискриминира нехудожествените книги и нелитературното четене. Монополизъмът на художественолитературните програми априори дискриминира рационалния, схоластичния, „мъжкия“ тип читател. Младежът в трудова възраст може да няма време за литература, но един категорично може да не може без бизнес-наръчника, друг – без Библията, трети – без наказателния кодекс, четвърти – без библиографските издания или готварските книги. Важни за началната читателска култура са и компютърните игри – там те подстрекават към получаване на точна информация – не може да играеш със самолет Миг 29 или с подводница и да спечелиш играта без да разровиш справочниците и да научиш всичко за този самолет и тази подводница.

IV. Развиване на видеокултурата и аудио-визуалната грамотност – чрез видеоревиюта, видеорецензии, видеореферати, видеотрейлъри, видеоесета върху прочетеното. Все пак в критериите за медийна грамотност (Media Literacy) влиза и способността сам да участваш в медийния свят чрез създаването на медийни съдържания, например училищен вестник, интернет страница, кратък филм или репортаж¹⁷. Важно е до книгите да се наредят и научнопопулярните филми, и екранизациите на книги, и мултимедийните платформи, които безспорно добавят нов сензорен опит у читателя.

V. Акцент върху театрализиране на книгата, екстравагантни спектакли с книгата като тяло, книго-арт и перформанси. Да се разиграят местата на книгата във физическата среда, да се експериментира с начините, по които книгата да се движи и появява по пътя на човека и с това да се напомня, че книгата трябва да има тяло, физическа форма и

¹⁷ Виж Николова, Евгения. Медийна грамотност // Думите на медийния преход. Фабер, 2010, с. 88-90.

че тя, за разлика от технологията, се движи с нас и с нашата скорост. *Пример.* Нова екстравагантна и креативна мултиплатформена кампания за книга – автобиографията „Decoded” на рап звездата Jay-Z (приключила на 20 ноември 2010 г.)¹⁸. 320-те страници с пасажии от книгата бяха пръснати из всевъзможни места в градове по цял свят – по билбордове, по стени и покриви на сгради, на витрини, по покривки, чинии и чаши в пицарии и барове, на баскетболно игрище, на билиардна маса, на дъното на басейн и дори на външността на автомобил „Кадилак” на яке с марката „Гучи”. Местата не бяха избирани хаотично, а бяха свързани с точните места от живота на Jay-Z, т.е. локализираха местата, описани в съдържанието на конкретната страница.

VI. Ангажиране на библиотеките във всеки етап от развиването на читателската култура на младите хора. Професионалистите в библиотеките биха могли да формират знания у младите за полиграфичните характеристики или за т.нар. анатомия на книжното тяло (нещо, което е на твърде ниско ниво, с оглед на отговорите на въпрос 18 „*Какъв е любимият ви формат книга?*” – у респондентите липсва адекватната терминология, познатите им формати са само два, „стандартен” и „джобен” и дори подменят понятието „формат” с „обем” или „подвързия” – предпочитан формат им е „среднодебела книга” или за „книга с меки корици”). Библиотечната среда е напълно подготвена за едно обучение по познатото от преди десетилетия, но negliжирано ББЗ (библиотечна грамотност) и по информационно търсеща и информационно организационна култура. Това не е нова идея, но акцентирам върху нея, защото библиотеката неусетно започна да конкурира училището. Защо смятам така? Все по-активно и все по-позитивно се споменава думата „библиотека”, отколкото училище, дори говоренето да е интензифицирано предимно спрямо явлението „дигитални библиотеки”.

VII. Акцентиране върху производството на книги с оглед на хигиената на четенето. Нужна е ясна социална поръчка към издателите за потребността от ергономична, комфортна, но и пълноценна, качествена, по максимално високи стандарти изработена книга (вида на книгата възпитава!). Парадоксалното тук е колко безпощадно се пренебрегва хигиената на четенето; на какво непознаване на ергономията и хигиената на окото сме потърпевши. Колко от издателите имат предвид физиологията на четящото око? А то

¹⁸ Jay-Z пуска автобиографията си върху яке // Аз чета, 16.11.2010.
http://www.azcheta.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1323:jay&catid=11:readmore&Itemid=32;
Jay-Z, Bing Partner to Promote Rapper's Book, 'Decoded' // PC Magazine, 20.10.2010.
<http://www.pcmag.com/article2/0,2817,2371075,00.asp>

изиграва цял неврофизиологичен спектакъл по печатната страница. Няма да е пресилено ако кажем, че издателската небрежност уврежда зрението и намалява ефективността при четенето. Официални норми за полиграфическото изпълнение у нас има само за учебните книги в Наредбата за учебниците и учебните помагала на МОН. Но за останалите книги хигиенни изисквания сякаш не са нужни. Хигиената на книгата има пряка връзка с отношението на читателя към нея. Печатното издание е единственото “медийно тяло”, което човекът допуска в личното си пространство – буквално на 30-40 см от очите. А нехигиеничните книги на пазара са анти-възпитателен фактор.

VIII. Въздържане от техниката (медийна хигиена, диета). Това означава да насърчаваме свободата на обучаващите се да се откажат в даден момент от компютрите, поради много по-дълбоки причини, различни например от страха от техниката. Защото компютърът стимулира интелектуални нужди, които сам не може да задоволи. Както казва Лин Уайт Джуниър „технологията отваря врати, но никого не заставя да минава през тях”.

Лично аз нямам притеснения относно своевременното формиране на *дигитална медиаграмотност* и *култура на дисплейно четене* сред младите хора.

Но мисля, че скоро ще трябва да се справяме с два нови въпроса на читателската компетентност:

1) въпросът за пренагласата на рецепцията – кой и как ще успее да адаптира възприятията си към предстоящите масови продукти за четене (3D книгите, книгите-холограми, показвани във филмите „Междузвездни войни” и „Ултравiolet”, в холографските книги с живи илюстрации като живият вестник в „Хари Потър” или във филма „Mr. Nobody” от 2009 г.), със звуци и неограничени мултимедийни възможности).

2) въпросът за самостоятелността на четенето – дали четенето е най-важното нещо на този свят? Дали не го фетишизираме прекалено? Дали не пренебрегваме незаслужено и нещо друго? Не забравяме ли за практическата мъдрост? А за личната опитност? А за грамотността за физическо оцеляване?

От днешна гледна точка, при тези скокове в поколенческото време и при увеличаваща се компресия на хронологичното време можем да разсъждаваме и не толкова патетично за книгите: Хората трябва не само да четат.

Не е еретично да признаем, че **книгите не помагат за практическото щастие и за физическото оцеляване**. В периодично провежданото сред студентите допитване „Защо мразя книгите” само преди дни един от младежите беше болезнено убедителен: „Има едно стихотворение на Атанас Далчев „Книгите”, от него тръпки ме побиват и заради мислите, които ми навява, може наистина да намразя книгите”¹⁹.

Строго погледнато, четенето не е основен фактор в грамотността ни за физическо оцеляване. Тук може да вземем за онагледяване сцената от екранизацията на трилогията на Л. Рон Хабърд „*Бойно поле земя: Сагата на 3000-та година*”²⁰ (Battlefield Earth: A Saga of the Year 3000) от 2000 г. Става дума за кадрите, започващи от надписа на разрушена и отдавна изоставена сграда: „Библиотека на Денвър” (между 00:54:23 – 00:55:20). Докато един от малцината оцелели човеци Джони разлиства покритата с прах книга - „Декларация на Независимостта”, новият господар на Земята, чуждопланетният психос му говори: „Когато атакувахме планетата ви, всичките ви войници и най-съвременните ви технологии, се съпротивляваха само 9 минути, преди да бъдат унищожени. Затова човекът е застрашен вид. Всичко, което хората са знаели е тук. Можеш да гледаш каквото поискаш, защото тук няма нищо, което да ти помогне”. В надменните думи на не-землянина, не-човека има доста силна доза серум срещу опиянение. Не всичко, нужно на човека, е в книгите.

Рационалният вариант в политиките за повишаване на читателската култура е да насърчаваме и извънчитателските компетентности. Да показваме не само как да бъде монетаризирано прочетеното. Да показваме как по-добре и физически се справя начетен човек.

2 октомври 2011 г.

¹⁹ *Пред мен е книгата разтворена / и денем, и ноця; / все сам, аз не познавам хората, / не зная и света ... До мене ти не стигна никога, / о, зов на любовта, / и аз изгубих зарад книгите / живота и света.*

²⁰ Романът на български език: Хабърд, Лафайет Роналд. Бойно поле Земя: Сага за 3000-та г. : Т. 1 – 2. Прев. [от англ.] Ангел Игов. [Ново изд.]. София: ИнфоДАР, 2001. Т. 1. 549 с.; Т. 2. 577 с. ; Хабърд, Лафайет Роналд. Бойно поле Земя: Една сага за 3 000 г. : [Фантаст. роман]: Ч. 1. Прев. от англ. Камен Каменов. София: Вузев, 1993. 561 с.